В лабораторії професора часто з'являлися великі й стрункі смугляві індуси, маленькі, міцні, в окулярах, брунатно-жовті японці. З Конґо приїздили бельгійці, з Непалу англійці, з Китаю німці. Людей із цілого світу можна було завжди побачити в лабораторії професора.

Дівчина варила бульйон. Люб'язно посміхаючись, вона казала черговому гостеві, не зовсім певна в своїй англійській мові:

— Чума в нас на дієті!

Це був освячений традицією стандартизований дотеп, що став у цій світової слави лабораторії трафаретом. Рід привітання, усталеного короткого напису, на зразок тих, які друкують на поштових листівках з краєвидом чужого міста.

Русяве волосся вибивалось на скронях з-під білосніжної косинки, зав'язаної ззаду тугим вузлом.

Приборкана чума, замкнена в лабораторні пробірки, здавалась їй не страшною. Але вона чула, як одного разу професор сказав:

— Боже мій! Хіба ж я знаю, чи не лусне ненароком хрумке скло пробірки, яку я оце тримаю тут перед вами в своїй руці?!

Сказані слова не зобов'язували ні до чого. Вони нагадували, можливо, невисловлену скаргу, але дівчина тільки тепер зрозуміла, що вона тут, у цій лабораторії, більше вже не належить собі.

У неї були сірі очі, широко розчинені темні брови, тонкий і прямий ніс. Вона була лаборанткою, й її призначенням було варити бульйон.

В лабораторії не було сталих годин праці. Хто міг би сказати, коли починалася в ній праця й коли кінчалася?

— У мене не канцелярія! — сказав професор. — Я жаден столоначальник. Я не підписую ні вхідних, ані вихідних. Що ви од мене хочете? Щоб я вам сказав, як стати Пастером або Кохом? Вони не питали нічого! Працюйте!

Жадних годин праці, жадних свят і жадних ферій не було тут ні для кого, ні для професора, ні для старого при дверях швайцара-діда, ні для приїжджих з цілого світу гостей.

Якось далеко за північ, замикаючи в столі книгу, в яку наприкінці кожного дня записувалися наслідки пророблених експериментів, професор нерішуче сказав:

— Якщо мені дозволено мати яке-небудь дивацтво, або ж примху, то я маю одну: я не люблю ходити вулицями міста сам.

Слова загубилися в мовчанні, яке заповнювало величезний простір лабораторної зали. Вона зрозуміла схований сенс сказаних слів; говорячи це, професор шукав для себе пробачення. Він не хотів бути настирливий.

Вони проходили залу за залою; вони йшли безмежно довгим коридором, і згуки їх кроків згасали в присмеркових глибинах вирахуваних відстаней.

У вестибюлі вона спинилася перед дзеркалом. На мармуровому столикові, підібгавши ноги, дрімав тисячолітній з позолоченої бронзи Будда; його вивіз професор з Тібету. В холодній синяві скла танула тиша. Дівчина бачила перед собою подвоєну себе й за собою виголені губи й довгі сиві бакенбарди. Старий дід простягав професорові солом'яного капелюха.

Вони знали: цей сивий дід у блакитній, золотом габованій лівреї так само ніколи не належав собі, як і всі інші. Дівчина здригнулася, бо їй було лише вісімнадцять років, а цьому дідові вісімдесят.

На ґранітних сходинках ґанку пан Сіґеміцу, японець, що вже шостий місяць працював у лабораторії, з вишуканою чемністю розпрощався з нею й професором.

Була ніч, що не була нею; був день, що не був ним. Сяяло нерухоме небо. Беззгучне світло заливало прямі, по-нічному порожні вулиці. В чорному зелі дерев дрімали сутінки. Весняна курява хрумтіла під ногами на підошвах.

Вони йшли. Їх відокремлювала віддаль, визначена десятиліттями прожитих років, безсонних ночей, пройдених шляхів, написаних книг, далеких і важких подорожей, боротьби зі смертю і віри в перемогу над смертю.

У професора були сутулі плечі, стомлене й м'яке обличчя. Воно було нерухоме й спокійне, немов закрите легкою запоною з жовтого шовку. Жаден вітерець не колихав цей коштовний шовк.

Можливо, тисячі, десятки, сотні тисяч смертей, що він їх бачив, що пожерли села, міста, провінції, зробили його таким замкненим, м'яким і спокійним.

Минали дні, і на зміну дню приходила ніч, сповнена рівного безбарвного світла. В блідому світлі нічного сонця танули довгі вулиці. Зелене скляне небо стояло над ними. Розкриті вікна будинків відсвічували синявою.

Ці спільні подорожі, не знати в яку пору дня або ночі, стали в них звичкою. Вони йшли разом, він розповідав їй щось зі свого життя, біля її дому він прощався, або ж вона ще йшла з ним далі. Їй здавалося, що він

боявся лишатись насамоті, немов духи померлих оточували його й вимагали від нього якоїсь нездійсненної жертви. Немов жахливі й огидні демони переслідували його й він потребував охоронця.

Він жив у змаганнях зі смертю. Смерть — тайна. Він змагався з тайною.

Тепер вона вже не належала собі не тільки у залах інститутської лабораторії, але й ніде й ніколи. Вона стала постійною його супутницею, куди б він не йшов і що б не робив.

Одного разу вона спитала його:

— Ви ніколи не боялися чуми?

— Я, — відповів він спокійно й неквапливо, — не маю права боятись.

Він глянув на неї.

— Ви теж! — додав він.

Внутрішню кишеню його чорного люстринового піджака відтопирчувало складене грубе число "Таймсу". На кордонах Афганістану спалахнула епідемія чуми.

Вона відповідала кореспондентам часописів, що професор не приймає, що він не дає жадних інтерв'ю, що про експедицію до Афганістану ще нічого не знати.

Їхати в експедицію він запропонував їй тільки майже напередодні від'їзду, коли все було вже спаковане, зладжене, устійнене.

Вона спалахнула від гордощів.

— Пошліть телеграму батькам, — сказав він, — ви повинні спитати в них дозволу. Ви ще неповнолітня, й без позволення ваших батьків ви не маєте права їхати, а я не маю права включити вас у списки учасників.

Чи не шукав він собі захисту в цій пораді?

Однак, коли наступного дня вона поклала перед ним на стіл синій аркушик телеграми, одержаної від батьків, він, не читаючи, згорнув його й повернув їй назад. Він зробив це чемно, дуже чемно, майже любовно ніжно.

Її рука безпомічно лежала на материній телеграмі. Він поклав свою темну важку руку на її білу, з хрумкими довгими пальцями.

— Я хотів би, — сказав він, — щоб ви втратили почуття, яке люди називають жалем.

І після павзи:

— Жаль є злочином, за який колись, згодом, розстрілюватимуть. Коли ви на власні очі побачите, що таке чума, ви зрозумієте, що я хотів цим сказати. В житті кожної людини бувають моменти, коли вона не сміє вагатися.

Вона нерішуче м'яла аркушик телеграми. Вона не зрозуміла його. Що значили ці слова про жаль, за який розстрілюватимуть?

Як звичайно, вони з Інституту вийшли вдвох. Золотий Будда дрімав перед люстром на мармуровому столикові вестибюлю. Старий дід з бакенбардами простягнув у люстрі професорові солом'яного капелюха. Пан Сіґеміцу розпрощався перед мостом, побачивши трамвай, який наближався.

Вони переходили через міст. Рожеве полум'я здіймалося в далечині за рікою над колонами біржі. Соняшні години нічного затишку огортали Літній сад.

Вони йшли через тонкий золотий дим Марсового поля. Колосальний простір плацпараду поглинув їх, щоб підкреслити, що окрема людина є ніщо. Вода каналів пахла цвіллю. Над ними чорніли нерухомі купи дерев.

Перед її домом, прощаючись, він поцілував їй руку. Вона зашарілась і похапцем збігла вгору.

Піднявшись до себе, вона щільно запнула вікно в кімнаті важкою запоною, щоб уявити собі, яка на півдні буває ніч. Живши в Петербурзі, вона вже не могла повірити, щоб ночі могли ще бути десь темні.

...Візник стояв біля воріт, двірник зносив валізи. В останню хвилину листоноша приніс їй листа. Писала мати:

"Лізуню, не їдь! Я знаю, як ти поїдеш, я ніколи більше не побачу тебе. Не їдь, люба доню! Кажу тобі, не їдь!".

Цілувала сліди материних сліз. Розплакалася. На листівці з краєвидом чужого міста поквапливо написала, що не може не їхати. Що в житті людини бувають години, коли вона не сміє вагатися.

...Тисячолітнім шляхом крізь жовто-сіру пустелю рухались валки верблюдів. Обдерті, спалені сонцем погоничі йшли пішки поруч. Багаті крамарі з довгими бородами, фарбованими хною, в шовкових халатах, з рушницями, прикрашеними перламутром, гарцювали на конях.

Але перед містом вояки в сандаліях на босу ногу спиняли їх. Вони завертали валки. Нікому не вільно було входити до міста. В місті була чума.

Купою битої цегли лежав на майдані груз руїн збудованої Тамерланом мечеті. З віконця вгорі вузької вежі муедзин вигукував славу Аллаху та його пророку.

Голодні, кинені напризволяще осли несамовито ревли на базарі.

Жирні огидні пацюки перебігали з дому до дому, приносячи з собою смерть.

Люди в просмаленому одязі довгими дрючками зачеплювали померлих і стягали їх на вози.

Рипіли вози, вантажені трупами. Вітер розносив по місту сморід печеного людського м'яса.

Палило сонце.

За товстими глиняними стінами будинку, де містилась експедиція, було тихо. Тут панував професор. Чума не наважувалася зазирнути сюди.

Не наважувалася?.. В кожнім разі, досі ще не наважувалася.

Щодня вона писала листа додому. "Матусю, мила, коли б ти знала, як тут страшно!". "Ти питаєш, навіщо я їхала? Хіба я знаю? Я не могла не їхати. Я писала тобі це, чи ти не можеш зрозуміти цього? Я не сміла відмовитись". "Ми всі тут приречені. Ми знищені. Як я виберуся з цього пекла?".

Кожного вечора вона писала довгі листи до матері, і жаден з них не переступав межі цього зачумленого, відрізаного од цілого світу, проклятого людьми й Богом, засудженого на загибель міста.

Одного дня, коли спека почала вже спадати, вона прокинулася, як звичайно, після пообіднього сну. Треба було йти на чергування до лабораторії. Вона одягла халат, але пальці її не слухались. Було каламутно й млосно. Вона помацала в себе під пахвами, щоб перевірити себе, і коли після цього вона простягнула руку, щоб узяти термометр зі столика, її охопив невимовний жах, одчай, для якого не було слів.

Термометр вислизнув з її рук і з брязкотом розбився об підлогу. У смертельній нудьзі вона безсило впала на ліжко.

Під вечір він постукав у двері.

— Лізо!

Жадної відповіді.

Він постукав голосніше.

— Лізо, що з вами?

Жадної відповіді.

Він одчинив двері. На ліжку, уткнувшись обличчям в подушку, лежала дівчина. Вона плакала, здригаючись плечима.

— Лізуню, мила, що з вами? Чого ви плачете?

Вона не відповідала.

Він торкнувся її плеча. Різким рухом вона скинула його руку з себе. Не обертаючись до нього, вона глухо сказала:

— Ідіть!

— Що сталося, Лізо?

— Ідіть, я кажу вам. Не торкайтесь мене!

Вона напівповернулась до нього:

— У мене чума.

Голосом, що зривався, вона прошепотіла:

— Я умру!

Вона підвелася. Вона стояла перед ним із заплаканими очима, з каламутним поглядом, з гарячковим, що палало, обличчям, в одчаї, схоплена почуттям безнадії.

— А я не хочу помирати!

І тоді раптом прокинулося в ній гостре почуття ненависти. В цю мить вона ненавиділа його. Навіщо він запропонував їй їхати з ним, їй, молодій, гарній, що ще не жила? Адже ж він краще, ніж хто-небудь інший, знав, на яку небезпеку вона наражається. Чому він не запросив, замість неї, якоїсь старої жінки, що їй уже не було чого втрачати в житті? Ні, він хотів милуватися з гарного її личка, радіти з її безтурботного сміху, взяти від неї все, не давши їй нічого! Як він смів переступити закон і залічити її до складу експедиції, коли її батьки не дали на це згоди?

Сірі очі палали вогнем гніву, і вона кинула йому в обличчя:

— Вбивця!

— Лізуню! Заспокойтеся. Ви перебільшуєте. Звідкіля ви взяли, що у вас чума? Навіщо це ви?

Він торкнувся долонею її чола.

— Ну, у вас звичайна легенька інфлюенца. І більше нічого. Чи варто хвилюватися з такої дурниці.

Вона не вірила йому. Дурниці! Інфлюенца! Коли завтра її вже не буде на світі. Вона глянула на нього похмурим одчайдушним зором. Хрипким голосом вона сказала:

— Докажіть!

Це слово вирвалося в неї несподівано. Але вона повторила його вдруге:

— Докажіть!

Нею оволоділа лють.

— Докажіть! — крикнула вона в безнадії.

І тоді тихо, зовсім тихо вона сказала:

— Якщо в мене немає чуми, проведіть зі мною ніч.

Вона густо почервоніла. Щоки, чоло, вуха, шия. Він узяв її за руку.

— Моя мила! Даю вам слово честі, ви даремно хвилюєтесь.

— Ну, що ж? Докажіть! — з задиркуватим викликом вигукнула вона. Вигнула своє гнучке, молоде, дівоче тіло. Закинула назад голову. Розсміялася дзвінким звабливим сміхом. Простягнула назустріч руки.

— Я кохаю вас! Мій любий!

Кров прилляла йому до обличчя. Бурхливо забилося серце. О, яка чудесно гарна була вона в цю мить. Та чи не була вона живим втіленням смерти?..

Що керувало ним, коли він пригорнув її до себе й поцілував її в уста? Свідомість провини? Почуття жалю до цієї засудженої дівчини, до глибинної безодні її безнадії? Стихійна сваволя темної сліпої плоті, пожадлива нестримність несамовитого бажання, сильнішого за розум і волю?

Вона прокинулась пізно вночі. В пітьмі ласкаво посміхнулась до нього й розсміялась легким щасливим сміхом. Потім заснула знов глибоко і спокійно.

* * *

— Вона померла наступного дня, не усвідомивши того, що помирає! — сказав старий учений.

Ми мовчали. Ми сиділи з ним у великому президентському кабінеті Академії наук. Він у глибокому шкіряному кріслі біля письмового столу, я на стільці проти нього.

Він сидів з зігнутим тулубом, по-старечому нахиливши голову. На пожовклому його обличчі блукала м'яка лагідна посмішка. На ньому був легкий чесунчевий піджак. Бліді руки лежали на поруччях крісла.

— Ви повинні знати, — сказав він, — у житті кожної людини бувають моменти, коли вона не сміє вагатись.

Його думки текли своїм річищем!

Злегка зідхнувши, він зауважив:

— Так, молодий мій друже! З роками дедалі ми все більше усвідомлюємо те, що ми живемо тут на землі лише для того, щоб умерти!